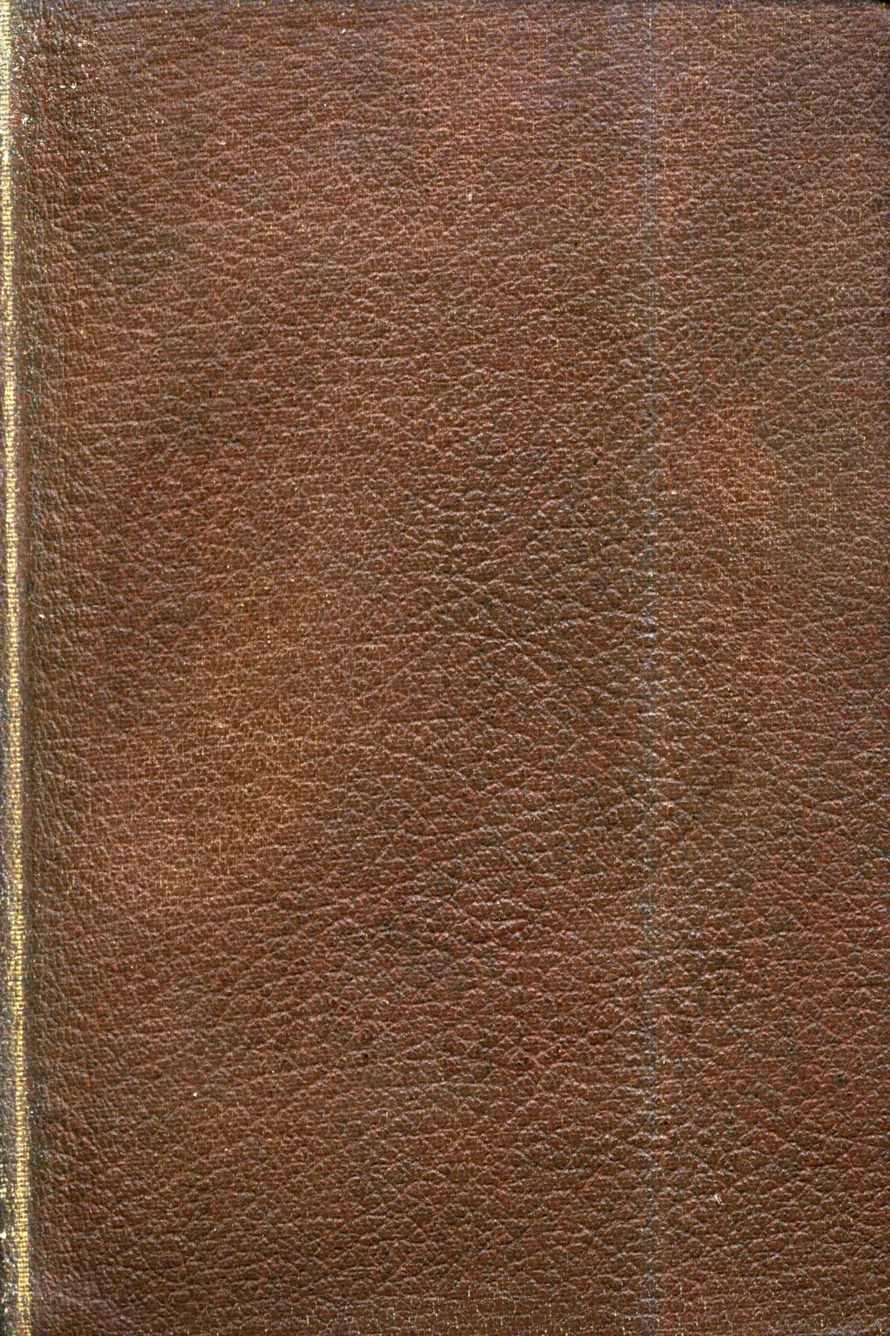

เรื่อง บรมราชาภิเษก

ของ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางทรัพย์ เลขยานนท์

และ

นางสิน เลขยานนท์

ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม

วันอังคาร ที่ ๒๓ เมษายน ๒๔๘๙

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พานิชศุภผล ถนนสำเพ็ง พระนคร
นายชวน ทรัพย์สุนทร ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๔๗๘

คำนำ

เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ข้าพเจ้าได้แสดงปาฐกถา ที่สยามสมาคม เรื่องบรมราชาภิเษก โดย คำตรัสชวน ของ นายก สมาคม ซึ่งเจาะจง เลือกเรื่องนั้น ตามปรกติปาฐกถาที่สมาคมนี้ย่อมแสดงเป็นภาษาอังกฤษ เพราะส่วนมากของผู้ฟังเป็นชาวต่าง ประเทศ ที่ไม่เข้าใจ หรือไม่ซ่ำซอง ภาษาไทย ข้าพเจ้าจึงได้เขียนเรื่องขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ และตั้งรูปเรื่องเพื่อให้ชาวต่างประเทศเข้าใจได้ดี

ครั้นต่อมา พระสุทธิอรรถนฤมนตร์ ด้วยความเห็นชอบของบรรดาเจ้าภาพ อยากได้เรื่องนี้พิมพ์แจกในงานปลงศพมารดากับพี่สาว และแนะให้ข้าพเจ้าแปลเป็นไทย ข้าพเจ้าได้รับลงมือแปลไปได้ไม่ถึงไหนก็รู้สึกว่า หนังสือที่จะพิมพ์แจกงานนี้ผู้ที่จะได้รับไปเป็นคน ๆ ละชะนิด กับพวกที่ ข้าพเจ้า เขียนเรื่องให้ในชั้นเดิมเป็นภาษาอังกฤษนั้นเสียแล้ว จึงได้ตัด

ทอนเพิ่มเติมหลายแห่งเพื่อให้เหมาะกับความต้องการของคนไทยที่จะอ่าน แต่อย่างไรก็ดี ข้าพเจ้าก็ยังเขียนโดยถือหลักว่า เขียนสำหรับมหาชนทั่วๆไป เช่นตัวข้าพเจ้าเอง ไม่ใช่จะพยายามเขียนสำหรับเจ้าหน้าที่พระราชพิธี ฉะนั้นจึงได้งดเว้นรายละเอียดที่นึกว่า มหาชนส่วนใหญ่จักไม่สู้เอาใจใส่นัก เสียหลายอย่าง แต่ก็ได้เติมความคาดคะเนอนุมานความลงไปอีกบ้าง เพื่อสะกิดใจนักประวัติศาสตร์ให้พิจารณาในแง่แห่งศาสตร์นั้นด้วย

ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้ขอบพระทัยพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร นายกสยามสมาคมที่ได้ทรงอนุญาตให้พิมพ์หนังสือนี้แจก เพราะปาฐกถาที่แสดงให้สยามสมาคมย่อมเป็นสมบัติของสมาคม จะพิมพ์ในที่อื่นๆควรได้รับอนุญาตเสียก่อน

บ้านถนนเพ็ชรบุรี วันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๘

ธานีนิวัต

เรื่องบรมราชาภิเษก

พิธีบรมราชาภิเษกในประเทศสยามเป็นเรื่องน่ารู้สำหรับนักประวัติศาสตร์และสังคมวิทยา พิธีนี้เจือปนด้วยลัทธิพราหมณ์และลัทธิพุทธศาสนาทางฝ่ายหินยาน คำว่าหินยานนี้ แท้จริงเราไม่น่าจะนำมาใช้ เพราะผู้ที่คิดขึ้นใช้นั้นประสงค์จะเหยียดว่าต่ำกว่าตน แต่ข้าพเจ้าเห็นว่า ไหน ๆ ก็ใช้กันมาจนแพร่หลายแล้ว จะไปถืออะไรกับรูปธรรมนามธรรม เพราะฉะนั้น จึงจะขอใช้คำนี้ตลอดไปในปาฐกถาวันนี้ นอกจากลัทธิพราหมณ์และลัทธิพุทธศาสนาหินยานดังกล่าวแล้ว พิธีบรมราชาภิเษกยังมีลัทธิเทวราชของเขมรประดับอยู่ภายนอกอีกด้วย ฉะนั้น เพื่อให้คำพูดของข้าพเจ้าแจ่มแจ้ง ข้าพเจ้าจึงจะขอลำดับประวัติวัฒนธรรมของประเทศไทย เพื่อท่านผู้ฟังจะได้เข้าใจชัดเจนว่าทรรศนะ

ของชาวไทยในเรื่องตำแหน่งพระมหากษัตริย์ได้เป็นมาอย่างไรแต่โบราณจนปัจจุบันนี้

พื้นทางวัฒนธรรม

ชนชาติไทย ซึ่งได้อพยพออกจากจีนใต้มาสู่ต้นแม่น้ำของอาเซียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำโขง แม่น้ำคง แต่โบราณกาลนั้น เข้าใจว่าเป็นคนที่มีศาสนาชะนิดนับถือผี พวกไทยน้อยที่ลงมาทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา ได้มาพบกับพวกมอญแห่งอาณาจักรทวารวดี เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ พวกมอญนี้เป็นชาติที่สืบเชื้อสายมาแต่ชาวอินเดียที่ชื่อว่า เตลิงคนะ อยู่ในอ่าวเบงคอลฝั่งตะวันออกตอนบน แล้วได้ข้ามฟากอ่าวนั้นมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งตะวันออก เหตุฉะนั้นจึงได้เรียกกันว่าชาติเตลง พวกมอญเชื้อเตลงนี้ได้มาตั้งประเทศทวารวดีขึ้นในลุ่มน้ำเจ้าพระยา และได้มีวัฒนธรรมสูงโดยอาศัยศาสนาพุทธหินยานเป็นหลัก วัฒนธรรมของทวารวดีนี้แหละได้มาเป็นต้น

ต่อของวัฒนธรรมของพวกไทยน้อยที่ลงมาทางแม่น้ำเจ้าพระยาดังกล่าวมาแล้ว นอกจากพุทธศาสนาแล้ว เรายังได้คัมภีร์ธรรมศาสตร์แบบแผนกฎหมายของเขามาใช้ด้วย เพื่อสนับสนุนคำกล่าวของข้าพเจ้าในข้อนี้ ข้าพเจ้าขอยกคาถาเบื้องต้นของพระธรรมสาตร์มาให้เห็นดังต่อไปนี้

ภาสิตํ มนุสาเรน มูลภาสาย อาทิโต
ปรมฺปราภตํ ทานิ รามเญสุ ปติฏฺฐิตํ
รามญฺสฺส จ ภาสาย ทุคฺคาฬฺหํ ปุริเสนิห
ตสฺมา ตํ สามภาสาย รจิสฺสนฺตํ สุณาถ เม

ความว่า คัมภีร์พระธรรมสาตร์นี้ ชั้นเดิมพระมนุสาราจารย์ได้กล่าวไว้ด้วย "ภาษาเดิม" (อาจารย์กฎหมายไทยแปลกันว่ามคธภาษา) ครั้นแล้วได้มาประดิษฐานแต่สมัยปรัมปราในดินแดนของพวกรามัญ แต่ในบัดนี้เป็นสิ่งยากที่อำมาตย์จะเข้าใจได้ ฉะนั้นจึงได้แปลออกเป็นภาษาสยาม

ส่วนพวกมอญแห่งทวารวดีหมดไปจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาด้วยอาการอย่างไรไม่มีใครทราบ ๆ แต่

ว่าไทยเราเข้ามาแทนที่โดยต้องรบกับเขมร ตั้งแต่สุโขทัยลงมา และในที่สุดก็แย่งเอาดินแดนของเขมรที่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาไว้ได้เป็นส่วนมาก ในการที่ไทยเข้าสวมรอยเขมรนี้เราได้รับเอาวัฒนธรรมของเขมรเข้าไว้อีกทอดหนึ่งด้วย คือ ลัทธิพราหมณ์ ลัทธิพุทธศาสนามหายาน และลัทธิเทวราช แต่วัฒนธรรมเขมรหาได้ฝังลงไปในนิสสัยไทยแน่นแฟ้นเหมือนดั่งวัฒนธรรมแบบมอญไม่

รวมใจความว่า ไทยเรานำวัฒนธรรมเดิมของเรามาจากจีนใต้ส่วนหนึ่ง รับวัฒนธรรมมอญเข้าไว้อย่างสนิทสนมส่วนหนึ่ง แล้วรับวัฒนธรรมเขมรไว้อย่างเผินๆ อีกส่วนหนึ่ง

ทรรศนะของไทยในเรื่องตำแหน่ง พระมหากษัตริย์

ดั่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ชาติไทยมีวัฒนธรรมเดิมมาแต่จีนใต้ส่วนหนึ่ง ในวัฒนธรรมเดิมนี้ หน้า

ที่พระมหากษัตริย์เป็นดุจพ่อเมือง เป็นผู้นำออกรบพุ่งในเวลามีศึก เป็นทั้งพ่อ ทั้งผู้ปกครอง ทั้งตุลาการของราษฎรในเวลาสงบศึก พระมหากษัตริย์ทรงคุ้มครองราษฎรอย่างสนิทสนม เพราะฉะนั้น จึงปรากฏว่า "ในปากปตูมีกดิ่งอันณึ่งแขวนไว้หั้นไพร่ฟ้าหน้าใส กลางบ้านกลางเมืองมีถ้อยมีความเจ็บท้อง(ข้)องใจ มันจักกล่าวเถิงเจ้าเถิงขุนบ่ไร้ ไปลั่นกดิ่งอ(ั)นท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มันด้วยซื่อ" ธรรมเนียมที่ราษฎรมีสิทธิจะร้องทุกข์โดยตรงถึงพระมหากษัตริย์นี้ ยังคงมีตลอดมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยแปรรูปไปบ้างเล็กน้อย คือแทนที่จะมีกะดิ่งแขวนไว้ ได้มีตำรวจหลวงยืนอยู่หน้าพระบรมมหาราชวังเพื่อรับคำร้องทุกข์สุดแต่ใครจะถวาย การที่พระมหากษัตริย์ทรงรับผิดชอบมากมายเช่นนี้ ย่อมเป็นเหตุให้คนรักใคร่นับถือ แต่ถ้ามีอุบัติเหตุน้อยใหญ่ แม้แต่เพียง

ทำนาไม่ได้ผลดี ราษฎรก็พลอยโทษท่านไปด้วย

ระเบียบพ่อเมืองดั่งได้กล่าวมานี้ เมื่อได้รับวัฒนธรรมมอญแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาเจือปนก็เข้ากันได้สนิทสนมดี ความนิยมที่จะให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมิกราช ดุจดั่งพระเจ้ามหาสมมตราชแห่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์นั้นก็เป็นเรื่องมาจากส่วนเก่าแก่ของพระไตรปิฎก เช่น อัคคัญญสุตตและจักกวัตติสุตตแห่งทีฆนิกายปาฏิกวัคค ฉะนั้นจึงจะขอคัดความแห่งหนังสือโบราณเหล่านี้ ฉะเพาะตอนที่แสดงด้วยลักษณะของพระมหากษัตริย์มาเพื่อเปรียบเทียบกันได้ว่า ความนิยมของประชาชนไทยเป็นอย่างไรในเรื่องพระมหากษัตริย์นี้

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์กล่าวว่าพระเจ้ามหาสมมตราช "ตั้งอยู่ในราชธรรม ๑๐ ประการ ทรงเบญจางคิกศีลเป็นปรกติศีล แลอัษฎางคิกะศีลเป็นอุโบสถศีล เมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งปวง แล้วทรงพระอุสาหะมะนะสิการะซึ่งคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็น

นิจกาล ทรงประพฤติธรรม ๔ ปรการ คือ พิจารณาซึ่งความชอบความผิดแห่งผู้กระทำให้เป็นประโยชน์เดิมได้เป็นประโยชน์แก่พระองค์ ๑ ทะนุกบำรุงซึ่งบุทคลผู้มีศัตสัจ ๑ บ่รมูลมาซึ่งพระราชทรัพย์โดยยุติธรรม ๑ รักษาพระนครราชเสมาให้ศุขเกษมโดยยุติธรรม ๑ เป็น ๔ ปรการ แลตั้งอยู่ในราชกิจประเพณีมิได้ขาด"

ส่วนพระธรรมิกราชเป็นอย่างไรนั้น เราจะเห็นได้จาก จกฺกวตฺติสุตฺต ซึ่ง อธิบาย ลักษณะแห่งจักรพรรดิดังได้เก็บความมาต่อไปนี้

วัตร คือ หน้าที่ของพระจักรพรรดิๆ จะต้องเป็นผู้นิยมนับถือธรรม เป็นผู้สนับสนุนธรรม จะต้องเอาพระทัยใส่คุ้มเกรงรักษาบรรดาผู้อาศัยอยู่ในแว่นแคว้นของพระองค์ คือ ผู้เป็นอันโตชน ผู้เป็นพลกาย ผู้เป็นขัตติย ผู้เป็นอนุยนตติดสอยห้อยตาม ผู้เป็นพราหมณ์แลคหบดี ผู้เป็นชาวบ้านชาวชนบท ผู้เป็นสมณพราหมณ์ ตลอดจนสัตว์สี่เท้าสองเท้า ต้อง

ทรงสอดส่อง มิให้มีการอธรรมเกิดขึ้นได้ในแว่นแคว้นของพระองค์ และเกื้อกูลคนจนด้วย

อนึ่ง เมื่อผู้มีศีล ผู้รู้จักสำรวมตน และปฏิบัติตนเพื่อความดีมาสู่พระองค์และทูลถามถึงอะไรดี อะไรชั่ว อะไรผิด อะไรชอบ อะไรพึงทำ อะไรพึงเว้น พระองค์จะต้องฟังเขาโดยตลอด แล้วห้ามปรามอย่าให้เขาไปในทางที่ชั่ว สนับสนุนให้เขาไปในทางที่ดีงาม

พระราชามหากษัตริย์ผู้รับอภิเษก เมื่อได้ทรงปฏิบัติจักรวรรดิวัตรดังข้างบนนี้แล้ว ครั้นถึงวันเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงจึงโสดสรงพระมูรธาภิเษกเสด็จขึ้นสู่ปราสาทเบื้องบน ขณะนั้นแลจึงทิพยจักรรัตนปรากฏขึ้นฉะเพาะพระพักตร พระราชาเสด็จลุกขึ้น ทรงสะพักภูสิตาภรณ์เฉวียงพระอังสาเพื่อแสดงความเคารพ ทรงหยิบพระภิงคารด้วยพระหัตถ์ซ้าย หลั่งน้ำลงบนพระหัตถ์ขวาแล้วลูบไล้ทิพยจักรรัตน พลางตรัสให้จักรนั้นหมุน (วรรติ) ไป

จึงทิพยจักรนั้นได้เริ่มหมุนไปทิศตะวันออกก่อน พระราชาก็เสด็จตามไปด้วยจตุรงคเสนา แห่งใดที่ทิพยจักรหยุดลง พระองค์ก็ยับยั้งอยู่ด้วย บรรดาพระราชาผู้เป็นปรปักษ์แก่พระองค์ในทิศตะวันออกนั้น ก็พากันมาเฝ้า และทูลว่า "ข้าแต่มหาราช ขอเชิญเสด็จมาเถิด พระองค์เสด็จมาด้วยดีแล้ว สรรพสมบัติเป็นของพระองค์หมดแล้ว พระองค์จงประทานอนุศาสน์แก่หม่อมฉันทั้งหลายด้วยเถิด" ลำดับนั้นพระจักรพรรดิจึงประทานอนุศาสน์ ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ห้ามลักขโมย ห้ามประพฤติผิดในกาม ห้ามมุสาวาท ห้ามดื่มสิ่งมึนเมา และทรงอนุญาตว่าให้บริโภคทรัพย์ศฤงคารไปดุจเดิม พระราชาปรปักษ์ในทิศตะวันออกเหล่านั้นต่างก็พากันอ่อนน้อมต่อพระจักรพรรดิราช ทิพยจักรก็เวียนไปตามทิศทั้งสี่ เหตุการณ์ได้เป็นไปดุจในทิศตะวันออก อีกจนครบรอบจักรวาฬแล้ว จึงกลับเข้าสู่ราชธานี ประดิษฐานอยู่ในท้องพระโรงหน้าพระราช

มณเฑียร ส่องรัศมีสว่างกระจ่างไปทั่วพระมณเฑียร แห่งพระจักรพรรดิผู้เป็นเจ้าโลกนั้น

นิยายอันเป็นที่นิยมของคนโบราณนี้ มีคติสำคัญอยู่ที่ว่า พระราชาผู้ทรงธรรมย่อมเป็นที่นิยมกว่าผู้มีชัยด้วยคมอาวุธ ทรงดำรงอยู่ในธรรม ทรงเป็น ผู้ประกาศธรรม ด้วย พระราโชวาท และ ทรงกว้างขวางพยายามคบคนดีทั่วไป นอกจากคตินี้แล้ว เราพึง สังเกตว่า รายละเอียด ของ นิยายนี้ได้ช่วยประกอบ รูปพิธี บรมราชาภิเษก ซึ่งจะได้ กล่าวต่อไปข้าง หน้า โดยฉะเพาะใน ข้อที่ว่า พระธรรมิกราชเวียนไปรอบโลก ได้ชัยชะนะด้วยธรรมเหนือปรปักษคราวละทิศ คล้าย ๆ พิธีประทับพระที่นั่งอัฐทิศ

เราย่อมได้ยินได้ฟัง เนือง ๆ ว่า พระมหากษัตริย์ผู้เป็นธรรมิกราชควรจะเป็นอย่างไร คือ ทรงทศพิธราชธรรม ทรงประกอบสังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการ ทรงดำรงพระองค์อยู่ใน จกฺกวตฺติวตฺต อยากจะทราบ เรื่อง พิสดาร ขอให้ดูโคลง ท้ายเตลงพ่าย หรือ

ในท้ายเรื่องบรมราชาภิเษกของกรมพระนราธิปฯ ถ้าจะอ่านเป็นร้อยแก้วให้พิสดารยิ่งกว่านั้น ก็ให้อ่านหนังสือจดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๖ หน้า ๕๕ ถึง ๗๕

ยังมีขนบธรรมเนียมอื่น ๆ ที่จดจำกันมาโดยไม่ปรากฏว่าได้มาจากตำราใดอีก ซึ่งถ้าไม่นำมากล่าวในที่นี้ก็จะทำให้ภาพของเราแหว่งไป ประเพณีเหล่านี้มีเป็นต้นว่า พระมหากษัตริย์ขึ้นเสวยราชย์โดยสโมสรสมมติของประชาชน คือ ในขณะที่พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนเสด็จสวรรคตลง พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการและบางทีประมุขสงฆ์ด้วยประชุมพร้อมกันตกลงว่า จะเชิญใครขึ้นเสวยราชสมบัติ จริงอยู่ธรรมเนียมนี้บางทีก็เห็นจะละเลยกันบ้างเหมือนกัน แต่คาดว่าจะเป็นส่วนน้อยที่สุด

ข้าพเจ้าจะไม่ขอเดาว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าชีวิตของคนไทยมาตั้งแต่ครั้งใด แต่อย่างไรก็ตาม ที่เรียกกันเช่นนี้ก็คงเป็นเพราะพระองค์

มีสิทธิเหนือชีวิตราษฎรของพระองค์จริง ๆ ซึ่งถ้าจะเปรียบกับสังคมโบราณไม่ว่าส่วนใด ๆ ของโลกแล้วก็หาใช่เป็นอาการแปลกประหลาดประการใดไม่ นอกจากเป็นเจ้าชีวิตแล้ว พระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นเจ้าแผ่นดินอีกด้วย ในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ ซึ่งพระเจ้าอู่ทองเป็นผู้ประกาศไว้ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๓ กล่าวว่า "ที่ในแว่นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมยเป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัวหากให้ราษฎรทั้งหลาย ผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามิได้" เหตุดังนั้นจึงได้มีระเบียบศักดินา ซึ่งกำหนดให้ราษฎรทุกคนตั้งแต่ชั้นสูงลงมาหาชั้นต่ำ มีสิทธิที่จะครอบครองที่ดินเป็นจำนวนเนื้อที่มากน้อยแล้วแต่ฐานะของตน ในเรื่องคำว่าพระเจ้าแผ่นดินนี้ กรมหลวงราชบุรี ฯ ได้ทรงอธิบายไว้ตรงกันกับที่กล่าวมานี้ (ดูเล็กเชอรกรมหลวงราชบุรี ฯ หน้า ๑๘๙)

ในเรื่องหน้าที่นิติบัญญัตินั้น คัมภีร์พระธรรม

สาตร์จำแนกกฎหมายออกเป็น ๒ ประเภท เรียกว่ามูลคดีแห่งผู้พิภาษาตุลาการ ๑๐ ข้อ และมูลคดีวิวาทของราษฎรอีก ๒๙ ข้อ บรรดากฎหมายโบราณทั้งปวงเมื่อพระมหากษัตริย์จะทรงบัญญัติออกไปอย่างไรย่อมทรงอ้างมูลคดีอันใดอันหนึ่งใน ๓๙ นี้เสมอ ดูเหมือนกับว่าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงถือสิทธิ์จะทำการนิติบัญญัตินอกเหนือคัมภีร์พระธรรมสาตร์ได้อย่างไรเลย ถ้าจะใช้ภาษาสมัยปัจจุบันก็แทบจะอ้างเอาได้ว่า คัมภีร์พระธรรมสาตร์เป็นรัฐธรรมนูญจำกัดพระราชอำนาจทางนิติบัญญัติมาแต่โบราณกาล

นักเขียนที่เป็นชาวต่างประเทศไม่ใคร่เข้าใจฐานะของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวกับศาสนา เช่น ดร. เวลส์ก็อธิบายว่า เป็น High Priest ด้วย ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า ข้อนี้ไม่มีมูลอันใด แม้แต่ดั้งเดิมมา เพราะพระมหากษัตริย์ตัวอย่าง (พระเจ้ามหาสมมตราช) ของมัธยมประเทศโบราณดั่งปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นเป็นสกุลขัตติย คือ นัก

รบ ถึงแม้ทางพุทธศาสนาจะไม่นิยมการรบพุ่งเบียดเบียนผู้อื่น ก็ไม่หนีหลักที่ว่าเป็นนักรบนี้ไปได้ พระมหากษัตริย์ของไทยเกี่ยวกับศาสนาในฐานะเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเป็นผู้ค้ำจุนศาสนาหรือศาสนูปถัมภกเท่านั้น

เมื่อไทยมาเกี่ยวกับเขมรแล้ว ฐานะพระมหากษัตริย์แปรรูปไปบ้าง คือ รับเอาขนบธรรมเนียมแห่งลัทธิเทวราชของเขมรมาใช้ ดังปรากฏในพิธีใหญ่ๆ เช่น พิธีบรมราชาภิเษกและมฤตกพิธี ในพิธีบรมราชาภิเษก พราหมณ์สาธยายมนต์อัญเชิญพระเป็นเจ้าให้ลงมาสู่พระองค์พระมหากษัตริย์ แล้วใช้คำพูดแก่พระองค์ดุจแก่พระอิศวรเป็นเจ้า คำสั่งของพระองค์เรียกว่า "โองการ" คือคำสั่งของพระเป็นเจ้าทั้งสาม ทั้งถวายพระสังวาลย์ธุรำ ซึ่งพราหมณ์ในอินเดียถือว่าเป็นเครื่องทรงอันหมายเฉพาะถึงพระอิศวร ในจำพวกพระแสงราชาวุธทั้งแปดก็มีพระแสงตรีของพระอิศวร และพระแสง

จักรของพระนารายณ์ ในพระบรมนามาภิไธยเดิมก็มีสำนวนว่า "ทิพยเทพาวตาร" ซึ่งแปลว่าเป็นอวตารของพระเป็นเจ้าบนสวรรค์ ในมฤตกพิธีพระบรมศพ ก็ใช้โกศทรง โกศนี้ใช่อื่นไกลอันใด คือ ครอบสำหรับ เครื่องหมาย พระอิศวร ตามที่ใช้กันอยู่ใน ประเทศเขมรในสมัยลัทธิเทวราช ที่ถือว่าพระมหากษัตริย์ คือ องค์พระเป็นเจ้านั้น จริงอยู่ทุกวันนี้แม้แต่ศพ "นาย" ก็อาจใส่โกศได้ แต่เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่เครื่องยศต่าง ๆ สำหรับที่สูงย่อมขยายวงกว้างออกไปทุกที อย่างไรก็ดีลัทธิเทวราชของเขมรติดอยู่แต่ภายนอก ถ้าจะพิจารณาให้ซึ่งลงไปถึงจิตต์ใจของคนไทยแล้ว คงไม่มีใครเชื่อเป็นจริงจังว่า พระสังวาลย์ธุรำก็ดี พระแสงราชาวุธก็ดี พระบรมโกศก็ดี ได้ทำให้พระมหากษัตริย์ของเรากลายเป็นพระอิศวรไปได้เลย เรารู้สึกแต่เพียงว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องประกอบพระราชอิสสริยยศเท่านั้น นอกจากนั้น เราเป็นพุทธศาสนิก

ย่อมไม่นิยมที่จะยึดถือว่า พระองค์คือพระอิศวร เป็นเจ้า

ตามที่ได้ลำดับอาการเปลี่ยนแปลงแห่งความยึดถือของคนไทยในลักษณะแห่งตำแหน่งพระมหากษัตริย์มาทั้งนี้ นับว่าความยึดถือดั่งนี้ได้เป็นอยู่ตลอดถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา มาจนถึงรัชกาลที่สามแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนตั้งแต่รัชกาลที่สี่มาจนถึงปัจจุบันเพียง พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น ลักษณะแห่งตำแหน่งพระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปในทางจะให้เหมาะสมกับสมัยปัจจุบันอันโลกย่อมอนุโลมเข้าหาแบบแผนทางยุโรปมากขึ้นทุกที ส่วนภายหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น ไม่อยู่ในขอบเขตต์แห่งปาฐกถาอันนี้

ในระยะนี้ (ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ มา และก่อนนั้นเล็กน้อย) การที่จะจำกัดให้ออกกฎหมายภายในมูลคดีวิวาท ๓๙ ข้อ เป็นไปไม่ได้เสียแล้ว เพราะปัญหาปกครองบ้านเมืองกว้างขวางขึ้นหลายเท่าพัน

ทั่ว เช่น จะออกกฎหมายว่าด้วยการสาธารณสุข ก็ไม่รู้จะเอาเข้าในมูลคดีข้อใด พระมหากษัตริย์จึงทรงใช้อำนาจทางนิติบัญญัติเติมที่ การผ่อนผันเข้าหาปัจจุบันสมัยนั้น ส่วนที่เกี่ยวกับตำแหน่งพระมหากษัตริย์โดยมากย่อมเป็นไปในทางที่จะจำกัดพระราชอำนาจลงโดยลำดับ โดยพระองค์ทรงริเริ่มขึ้นเองทุกเรื่อง อาทิคือ การเลิกทาส การแยกเงินแผ่นดินออกไว้เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก (รัชกาลที่ ๕) และการสละสิทธิที่ยกเว้นภาษีอากรให้แก่พระคลังข้างที่ (รัชกาลที่ ๖) การถือน้ำ ซึ่งข้าราชการสาบาลว่าจะซื่อตรงต่อพระเจ้าแผ่นดินนั้นเล่า แต่เดิมมาข้าราชการถือฝ่ายเดียว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งธรรมเนียมใหม่ คือ ทรงดื่มน้ำพระราชทานสัตย์แก่ข้าราชการด้วย การสืบราชสมบัตินั้น ถึงแม้ว่าจะได้อนุโลมเข้าหาธรรมเนียมฝรั่งที่ว่า ให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่มีสิทธิที่จะรับสืบราชสันตติวงศ์

ก็จริง แต่ยังต้องรับรองกันในที่ประชุมเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่อยู่ด้ ธรรมเนียมนี้ยังใช้อยู่จนถึงเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเสวยราชย์สืบต่อจากพระบรมเชษฐาธิราช เพราะไม่มีพระโอรส

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ตามหลักเดิมของไทยนั้น เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคตลง ที่ประชุมที่กล่าวมาแล้วนั้นเลือกพระมหากษัตริย์ใหม่ แต่พระองค์ทรงเป็นแต่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินไปก่อน จนกว่าจะได้ทรงรับราชาภิเษก ในระหว่างที่ยังไม่ได้รับนั้นเครื่องยศบางอย่างก็ต้องลด เช่น พระเศวตฉัตร มีเพียง ๗ ไม่ใช่ ๙ ชั้น คำสั่งของพระองค์ไม่เป็นโองการ ฯลฯ เหตุฉะนั้น จึงมักต้องรีบทำพิธีนี้เสีย สิ่งเหล่านี้ในสมัยปัจจุบันนี้ มิได้ถือเคร่งครัด

พิจารณาดูในประวัติศาสตร์ ปรากฏความในศิลา จาฤก วัดศรี ชุม ของ พญา ลิไทย แห่ง สุโขทัย ว่า

พ่อขุนผาเมืองอภิเษกสหายพ่อขุน บางกลางท่าวให้เป็นผู้ครองสุโขทัย ข้าพเจ้าเข้าใจว่าคงจะได้ธรรมเนียมอภิเษกมาจากเขมรหรือมอญ เพราะทางเขมรโบราณถือลัทธิพราหมณ์ ย่อมมีการอภิเษกไม่ต้องสงสัย พะยานก็มีอยู่ว่า น้ำที่พุออกมาจากเขาลิงคบรรพตข้างบนวัดภูใดนครจัมปาศักดินั้น ใช้เป็นน้ำอภิเษกตามความในศิลาจารึก (พ.ศ. ๑๑๓๒) พระราชพงศาวดารไทยไม่บรรยายการทำพิธีบรมราชาภิเษกว่ามีลักษณะอย่างไรบ้าง จนกะทั่งถึงคราวที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศรับราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๒๗๕ ซึ่งทำเป็นพิธีลัด เพราะแย่งชิงราชสมบัติกับพระราชนัดดาอยู่ พระเจ้ากรุงธนบุรีจะได้ทรงทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกหรือไม่ ท่านผู้รู้ไม่รับรอง แต่สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ได้ทรงพบหนังสือทางปักษ์ใต้อ้างพระบรมราชโองการของท่าน จึ่งทรงสันนิษฐานว่า ถ้ามิได้รับราชาภิเษกก็คงไม่ใช้พระบรมราชโองการ ที่เราทราบแน่นอน

นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ เมื่อขึ้นเสวยราชสมบัตินั้น ได้ทรงทำพิธีอย่างลัดครั้งหนึ่งก่อน แล้วก็ติดงานพระราชสงครามกับพม่า จนหมดห่วงเรื่องนี้แล้วจึงทรงตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง มีเจ้าพระยาเพชรพิชัยซึ่งเป็นข้าราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นประธาน ให้สอบสวนแบบแผนโดยถี่ถ้วน พอการสร้างพระนครทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเสร็จลง จึงได้ทรงทำบรมราชาภิเษกโดยพิสดารอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๗ เข้าใจกันว่าพิธีพราหมณ์ที่ไม่เกี่ยวกับส่วนภาษาบาลี ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สี่นั้น คงจะสำเร็จรูปขึ้นในงานคราวนี้ โดยได้ของเก่ามา พิธีพราหมณ์ที่ว่านี้หมายถึงพิธีที่เรียกว่า เปิดประตูไกลาส เป็นการอัญเชิญพระอิศวรให้เสด็จลงมาจากเขาไกลาส เป็นภาษาที่ไม่มีผู้ใดรู้ชัดเจนมานานแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ได้โปรดให้พราหมณ์อารย ซึ่งรับปริญญาภาษาโบราณมาแต่อินเดียตรวจสอบดู

พราหมณ์เห็นว่า เป็นภาษาชะนิดที่ใช้ในสมัยคัมภีร์ตันตระ เข้าใจว่าคัมภีร์ที่ชื่อไตตติรีย อารณยก และไตตติรีย พราหมณ แต่เมื่อพราหมณ์อารยถึงแก่กรรมลง ทางราชการได้พราหมณ์ศาสตรีเข้ามาแทนที่หอสมุดสำหรับพระนคร ท่านผู้นี้ เห็นแย้งว่า เป็นภาษาพิมพ์โบราณ

ลักษณะของพิธีบรมราชาภิเษกเวลานี้ เรามักจะเข้าใจ ตาม ธรรมเนียมฝรั่งไป เสียว่า สำคัญอยู่ที่การสวมพระมหาพิชัยมงกุฎ แต่ข้าพเจ้าคิดว่า แต่เดิมเห็นจะสำคัญอยู่ที่การทรงรับน้ำอภิเษก เพราะชื่อพิธีก็บ่งอยู่เช่นนั้นแล้ว

การบรมราชาภิเษกพิสดาร ในรัชกาลที่หนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ นั้น ได้เป็นแบบแผนต่อมาโดยเปลี่ยนรายการบางอย่าง ที่แปลกไปจากนั้นมากที่สุด ก็คือ พระราชนิพนธ์เพิ่มเติม ในรัชกาลที่สี่ซึ่งพราหมณ์และราชบัณฑิต กราบบังคมทูล เป็น ภาษา บาลี แล้วแปลเป็นภาษาไทย และพระเจ้าอยู่หัวทรงตอบทั้ง

สองภาษานั้น ในระยะแสดงปาฐกถานี้ ข้าพเจ้าไม่มีเวลาที่จะลำดับการเปลี่ยนแปลง จึงจะขอลัดไปเล่าถึงงานบรมราชาภิเษก รัชกาลที่เจ็ดเป็นแบบอย่าง โดยชี้แจงบางระยะว่าอะไรใหม่อะไรเก่าตลอดไป

ก่อนเริ่มพระราชพิธีที่กรุงเทพ ฯ ได้มีการเชาน้ำสรงที่ปูชนียสถานสำคัญ หรือทั้งมณฑล ทั้ง ๑๗ มณฑล เพิ่มวัดพระมหาธาตุสวรรคโลกซึ่งอยู่ในมณฑลพิษณุโลก อีกแห่งหนึ่ง รวมเป็น ๑๘ แห่ง ส่วนที่กรุงเทพ ฯ ก็มีพิธีจารึกพระสุพรรณบัตร ดวงพระชาตาและพระราชลัญจกรแผ่นดิน

ครั้นถึงกำหนดงาน ก็มีพิธีตั้งน้ำวงด้าย วันหนึ่งกับสวดมนต์เลี้ยงพระอีก ๓ วัน ซึ่งไม่สู้จะมีลักษณะแปลกไปจากสวดมนต์เลี้ยงพระตามธรรมดามากนัก แต่มีการประกาศเทวดา (เชิญมาช่วยอำนวยพร) ทั้งสามวัน ครั้นถึงวันที่ ๔ เวลาเช้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสรงพระมูรธาภิเษกสนาน แล้วทรงเครื่องต้นออกสู่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ประทับเหนือพระราชอาสน์

แปดเหลี่ยม ซึ่งเรียกว่า พระที่นั่ง อัฐทิศ ภายใต้พระเศวตฉัตร เจ็ดชั้น ราชบัณฑิต และพราหมณ์ นั่งประจำทิศทั้งแปด ผลัดเปลี่ยนกันคราวละทิศ กล่าวคำอัญเชิญให้ทรงปกปักรักษาทิศนั้น ๆ แล้วถวายน้ำอภิเษกและถวายพระพรชัย เมื่อเวียนไปจนครบแปดทิศ แล้ว กลับมาประทับทิศ ตะวันออก หัวหน้า ราชบัณฑิต ซึ่ง นั่ง ประจำทิศ ตะวันออก กราบ บังคมทูลรวบยอดอีกทีหนึ่ง จึงเสด็จไปสู่พระราชอาศน์ อีกด้านหนึ่งซึ่งเรียกว่า พระที่นั่งภัทรบิฐ จึงพระมหาราชครู (ในรัชกาลที่เจ็ดเป็นเพียงพระราชครูวามเทพมุนี ว่าที่พระมหาราชครู) ร่ายเวทสรรเสริญไกลาศจนเสร็จพิธีพราหมณ์แล้ว กราบบังคมทูลเป็นภาษาบาลีก่อนแล้วแปลเป็นไทยว่า

" ขอเดชะ ฝ่า ละออง ธุลี พระ บาท ปก เกล้า ปกกระหม่อม ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชวโรกาสแก่ข้าพระพุทธเจ้า ด้วยพระบาท สมเด็จ พระเจ้า อยู่หัว ได้ ทรง รับ พระมูรธา

ภิเษกเป็นบรมราชาธิราชเป็นเจ้าเป็นใหญ่ของประชาชนชาวสยาม เหตุดังนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท มีท่านเสนาบดีเป็นประธาน และสมณะพราหมณาจารย์ทั้งปวงพร้อมเพรียงมีน้ำใจเป็นอันเดียวกัน ขอขนานพระปรมาภิไธยถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดังได้จาฤกไว้ในพระสุพรรณบัตรนั้น และขอมอบถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์อันสมพระราชอิสสริยยศ ขอได้ทรงเฉลิมพระปรมาภิไธย โดยกำหนดนั้น และทรงรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์นี้ ครั้นแล้วขอได้ทรงราชภาระดำรง ราชสมบัติ โดย ธรรม สม่ำเสมอ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชนสืบไป''

ทรงรับว่า ''ชอบละ พราหมณ์''

ลำดับนั้นพระมหาราชครู จึงถวายพระสุพรรณบัตร์ พระสังวาลย์สามสาย และเครื่อง ราชกกุธภัณฑ์ และพระแสงอัษฎาวุธ

เครื่องราชกกุธภัณฑ์ตามตำรามีห้าอย่าง อะไร

บ้างนั้นไม่ตรงกันทุกตำราไป อย่างไรก็ดี ที่พระมหาราชครูถวายนี้ คือ

๑ พระมหาพิชัยมงกุฎ ทรงรับมาสวม ขณะนี้ในสมัยปัจจุบันอนุโลมเป็นขณะสำคัญที่สุดแห่งงานบรมราชาภิเษก พราหมณ์เป่าสังข์ขับบัณเฑาะว์ชาวประโคมๆ แตรสังข์ดุริยดนตรี ทหารยิงปืนถวายคำนับ พระสงฆ์ย่ำระฆังและสวดชัยมงคลคาถาทั่วพระราชอาณาจักร์

๒ พระแสงขรรค์ชัยศรี ซึ่งถือว่าเป็นพระแสงของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์แห่งเขมรโบราณ เป็นพระแสงคู่บ้านคู่เมืองของเขมรนั้น

๓ พระแส้จามรี เป็นราชกกุธภัณฑ์อันนิยมกันว่าเป็นของสูงคู่พระองค์พระมหากษัตริย์มาแต่อนเดิยโบราณ

๔ ทานพระกร และ ๕ **พระแส้หางช้างเผือก** ปนเปอยู่ในเบ็ญจราชกกุธภัณฑ์ แต่เข้าใจว่าไม่ได้อยู่ในตำหรับเดิม คงจะแซกภายหลัง

๖ ฉลองพระบาทเชิงงอน เป็นราชกกุธภัณฑ์

สำคัญอันหนึ่งตามแบบอินเดียโบราณ ในทศรถชาดก ซึ่งเป็นต้นฉะบับโบราณอันหนึ่งของนิทานพระรามเล่าว่า เมื่อพระภรตไปวิงวอนพระรามในป่าให้กลับมาทรงราชย์นั้น พระรามไม่ยอมกลับ จึงประทาน ฉลอง พระ บาท หญ้า ซึ่ง พระ ภรต เชิญ มาประดิษฐาน ไว้ แทน พระ องค์ พระ ราม บน พระ ราชบัลลังก์ในกรุงอโยธยา

๗ พัด – วาลวิชนี

เลข ๑, ๒, ๓, ๖ กับพระเศวตฉัตร รวม ๕ อย่างนี้ เข้าใจว่าเป็นเบญจราชกกุธภัณฑ์ตามตำหรับเดิมของลังกา (ดูมหาวงศพงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๑ หน้า ๒๗๗)

ยังมีเครื่องราชูปโภค คือ พระแสงฝักทองเกลี้ยง เป็นพระแสงประจำพระองค์ที่มหาดเล็กเชิญตามเสด็จ ทาน พระกร เทวรูป พระสุพรรณศรีบัวแฉก พานพระขันหมาก พระมณฑป พระเต้าทักษิโณทก เป็นเครื่องทรงใช้ประจำวัน ซึ่งมหาดเล็กเชิญตามเสด็จทุกงานพระราชพิธี

ส่วนพระแสงอัษฎาวุธ คือ พระแสงแปดองค์นั้น เป็นอาวุธพระเป็นเจ้า (ตรี, จักร, ธนู) บ้าง เป็นพระแสงอันมีเรื่องทางประวัติศาสตร์ (พระแสงปืนข้ามน้ำสะโตง หมายถึงที่พระนเรศวรทรงยิงข้ามแม่น้ำนั้นไปถูกแม่ทัพพม่าตาย) บ้าง อื่น ๆ อีกบ้าง

แล้วพระสิทธิชัยบดี จึงกล่าวคำถวายพระเศวตฉัตร์ และพราหมณ์อื่นกล่าวคัวมนต์วิษณุมนต์เป็นภาษาโบราณ และถวายชัยด้วยมคธและสยามภาษา ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวทรงรับว่า

"ดูกรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชภาระครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอ เพื่อประโยชน์ เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชน เราแผ่อาณาเหนือท่านทั้งหลายกับโภคสมบัติ เป็นที่พึ่งจัดการ ป้องกัน อันเป็นธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบายเทอญ" พระมหาราชครูรับว่า

"ข้าพระพุทธเจ้า ขอรับ พระบรมราชโองการพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ประถมธรรมิกราชวาจาด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ"

นี้เป็นระยะสำคัญที่สอง เพราะพระมหากษัตริย์มีพระบรมราชโองการเป็นครั้งแรก แล้วทรงหลั่งน้ำจากพระเต้าทักษิโณทก ตั้งสัตยาธิษฐานที่จะทรงเป็นธรรมิกราช จึงมีการประโคมเซ็งแซ่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อสุดเสียงประโคมจึงทรงโปรยพิกุลเงินทองแก่พราหมณ์ แล้วเปลื้องเครื่องทรงบางอย่างเช่นพระมหาพิชัยมงกุฎแล้ว เสด็จ ฯ ขึ้นจากมหาสมาคมสู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ทรงรับพรจาก พระสังฆราชาคณะ ที่เข้างาน วันก่อน ๆ มา แล้วทั้งสามวัน เป็นเสร็จงานส่วนใหญ่ในตอนเช้า

ครั้นตอนกลางวัน ทรงพระมหาพิชัยมงกุฎเสด็จ ฯ ออก ท้องพระโรง พระที่นั่ง อมรินทรวินิจฉัยทรงรับพรจากมหาสมาคม แห่ง พระบรมวงศานุวงศ์เสนามาตยราชบริพาร มีพระราชดำรัสขอบใจและทรงอนุญาตให้ ผู้ทำราชการ คงดำรงตำแหน่ง สืบไปด้วย พิธีนี้ของเดิมไม่ใช่แต่การถวายพระพรเท่านั้น แต่ท่านมุขอำมาตย์หัวหน้ารัฐบาลทั้งหก คือ สมุห

พระกลาโหม สมุหนายก และเสนาบดีเวียงวังคลังนา ซึ่งเรียกว่า จตุสดมภ์ต่าง ถวาย ราชสมบัติ อันอยู่ในหน้าที่ของตน เป็นต้นว่า (ในรัชกาลที่ ๒) สมุหพระกลาโหม ถวาย รถ หลวง เรือ หลวง ศัสตราวุธ และหัวเมืองขึ้นกลาโหม สมุหนายกถวายพระยาช้างต้น ม้าต้น พลเรือน และ หัวเมือง ขึ้น มหาดไทย เสนาบดีคลังถวายราชพัทยากร และราชสมบัติทั้งสิบสองท้องพระคลัง ฯลฯ เมื่อถวายทั่วแล้ว จึงพระราชทานอนุญาตให้บรรดาข้าราชการดำรงตำแหน่งรักษาราชอาณาจักร และ ราชสมบัติ ใน หน้าที่ ของตน ๆ สืบไป ต่อจากนี้ เสด็จขึ้นพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ฝ่ายในเฝ้าถวายพระพรเช่นฝ่ายหน้า ในสมัยโบราณ เป็น หน้าที่ ท้าววรจันทร์ ถวาย สิบสองพระกำนัล แต่ธรรมเนียมนี้ได้เลิกไปตั้งแต่รัชกาลที่หก ในรัชกาลที่เจ็ดได้เติมการทรงสถาปนาพระชายาขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมราชินีในระยะนี้

เวลาเย็นเสด็จ ฯ ไป ทรงแสดงพระองค์เป็นอัคร

ศาสนูปถัมภก ต่อหน้า คณะสงฆ์ ใน พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตน ศาสดาราม โดย กระบวน ราชอิสสริยยศ แล้ว เสด็จขึ้น ทรง สักการะ สมเด็จ พระบรมราชบูรพการีทุกพระองค์

อนึ่ง ค่าวันนี้เสด็จขึ้นเถลิงพระราชมณเฑียรในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เป็นพิธีอย่างคนไทยขึ้นบ้าน คือ ประทับบนพระแท่นบรรทม ทรงรับกุญแจทอง จั่นหมากทอง ทานพระกร พรรณผักหินบด และแมว ฯลฯ เจ้านายผู้ใหญ่ฝ่ายในถวายพระพร แล้วเอนพระองค์ลงบนพระแท่นบรรทมพอเป็นมงคลฤกษ์

งาน บรมราชาภิเษก แท้ ๆ นับ ว่า ยุติ ลง เพียง นี้ (เว้นอย่างเดียว ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) แต่ยังมี งานมงคล และ สังคม ต่อจากนี้ อีกในวัน ต่อ ๆ มา เช่น การที่เจ้านายข้าราชการถวาย ดอกไม้ ธูปเทียนสักการะพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ การที่ทรง อาราธนา พระมหาเถร มาถวาย เทศนา ว่าด้วย

มงคลธรรมและหน้าที่พระราชา ผู้ได้ทรงรับ อภิเษก การที่ คณะต่าง ๆ เข้า เฝ้า ถวาย พระพร ชัย เป็น ต้น ส่วนท้ายของบรมราชาภิเษก ที่ยังจะกล่าวถึง ต่อไป ก็คือการเลียบเมืองอันเป็นธรรมเนียมมีมาแต่อินเดียโบราณ ดังปรากฏในพระบาลีต่าง ๆ มีชาดกเป็นต้น ทางพราหมณ์ก็นิยมธรรมเนียมนี้ดุจกัน ดังปรากฏในคัมภีร์อัคนิปุราณเป็นต้น แต่เดิมที่พระมหากษัตริย์เสด็จประทักษิณพระนคร เพื่อแสดงพระองค์แก่ทวยราษฎร ครั้นมาในรัชกาลที่ ๕ ทรงแปรรูปงานนี้เป็นการเสด็จ ฯ ไปสักการะพระศาสนาในพระอารามที่สำคัญ เป็นงานสองวัน บกวันหนึ่ง เรือวันหนึ่ง แล้วเป็นเสร็จการ

เมื่อ นายก สยาม สมาคม ตรัส ชวน ให้ ข้าพเจ้า แสดงปาฐกถาเรื่องบรมราชาภิเษกนี้ ในชั้นต้น ข้าพเจ้าไม่สู้เต็มใจรับชวน เพราะคาดว่า คงไม่มีใครเอาใจใส่เท่าใดนัก จะมานั่งพูดทำไม ครั้น

ท่านชวนอีก ข้าพเจ้าไปคิดดูอีกที กลับเห็นดีขึ้นมา จึงรับจะพูด เหตุที่ข้าพเจ้าจะเห็นดีนั้น ข้าพเจ้าจะบรรยายเองก็สู้ถ้อยคำของ ดร. มาลินอฟสกี้ที่เขียนไว้ในหนังสือ Science, Religion and Reality ไม่ได้ จึงคัดคำของท่านดอกเตอรมาลงอธิบายเหตุของข้าพเจ้าดังต่อไปนี้

"สังคมใดนับถือธรรมเนียมของตนอันสืบต่อมาแต่หลัง ย่อมทำให้ฐานะของสังคมนั้นแข็งแรงและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น การยึดมั่นและปฏิบัติประการใด ๆ ก็ดี หากเป็นไปในทางที่จะยกย่องธรรมเนียมแห่งสังคมของตนแล้ว ย่อมเป็นกำลังสำคัญที่จะยืดอายุให้แก่อารยธรรมแห่งสังคมนั้น......ธรรมเนียมดังว่านี้ท่านผู้ใหญ่ท่านลงทุนไว้เป็นนักหนาที่จะสร้างขึ้นไว้ ฉะนั้นหากการดำรงธรรมเนียมเหล่านี้จะเป็นเหตุให้หมดเปลืองไปสักเพียงไร ก็ต้องยอมสละให้จงได้"

